

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

वेदेषु ध्वनिशुद्धे: संरक्षणम्: शिक्षापरम्परायाः अध्ययनम्

1 Mr. T. M. Venkatesan, 2 Dr. V. Raman

1 Ph.D. Research Scholar, 2 Research Supervisor, Assistant Professor and Head

Postgraduate and Research Department of Sanskrit
Srimad Andavan Arts and Science College (Autonomous)
T. V. Koil, Tiruchirappalli – 620005, Tamil Nadu, India
Affiliated to Bharathidasan University

सारांशः

वेदाः भारतीयसभ्यतायाः प्राचीनतमाः च परमपूज्याः आध्यात्मिक-सांस्कृतिकज्ञानस्रोताः सन्ति। तेषां यथार्थव्याख्या संरक्षणं च मुख्यतया शिक्षा इत्यस्मिन् षड्वेदाङ्गेषु प्रथमाङ्गे आश्रितम् अस्ति, या उच्चारण, स्वरमान, पाठविधीनि च निर्दिशति। पीठ्याः मौखिकपरम्परया व्यवस्थितध्वनिशास्त्रयुक्तेन वेदज्ञानं संरक्षितम्, यतः प्राचीनलिखितव्यवस्थायाः अभावे अपि शुद्धता सुनिश्चिता। यद्यपि वैदिकग्रन्थाः व्यवस्थितरूपेण लिपिबद्धाः, आधुनिकसर्वेक्षणे ध्वनिशुद्धिसंरक्षणे पाठविन्यासे च शिक्षायाः योगदानम् यथेष्टं अन्वेषितम् नास्ति, तथा पारम्परिकमौखिकशिक्षणपरम्परायाः क्रमिकपतनम् प्रामाणिकवैदिकपाठाय जोखिमं जनयति। अस्य अध्ययनस्य उद्देश्यं शिक्षायाः ऐतिहासिकं भाषाशास्त्रीयं च महत्त्वम् अन्वेष्य, प्रामाणिकशिक्षाग्रन्थेषु ध्वनिनियमाः पाठविधयः च विश्लेषयितुं, पारम्परिकशिक्षापद्धतयः मूल्याङ्कनं कर्तुं, च आधुनिककालीन संदर्भे तेषां प्रासङ्गिकता दीर्घकालिकता च परीक्षितुं अभवत्। अध्ययनाय गुणात्मकदृष्टिकोणं स्वीक्रियते, यस्मिन् प्रामाणिकशिक्षाग्रन्थानां (तैत्तिरीयशिक्षा, पाणिनीयशिक्षा, नारदियशिक्षा) पठनविश्लेषणम्, पारम्परिकपाठविधीनां (घनपाठः, जटापाठः, क्रमपाठः, पदपाठः) तुलनात्मकअध्ययनम्, च ३० वैदिकविद्वांसु शिक्षाशिक्षकानां अर्ध-संरचितसाक्षात्काराणि अन्तर्भवन्ति। पाठकर्मणः क्षेत्रीयावलोकनानि च ध्वनिलेखनानि च विश्लेषितानि यथार्थध्वनिशुद्धिं तथा संज्ञानगतलाभानां मूल्याङ्कनाय। अभ्यासितानां औसतस्वरोच्चारणशुद्धिः ९६.८% आसीत्, यस्मिन् घनपाठः ९७.९%, जटापाठः ९६.९%, क्रमपाठः ९५.४%, पदपाठः ९३.२% आसीत्। संज्ञानगतलाभेषु श्रवणस्मृति +४२%, स्वरपरिचय +३४%, वर्णविभाजनकौशल +३७%, श्वासनियन्त्रण +२९% वृद्धिः दृष्टा। विद्वांसः ८८% मतेन शिक्षायाः वेदसत्यताप्रतिपादनाय अनिवार्यता स्वीकारितवन्तः, तथा ८२% डिजिटलशिक्षणसाधनैः शिक्षासिद्धान्तानुसारेण समाकलनस्य समर्थनं प्रदत्तवन्तः। अत एव शिक्षा वैदिकध्वनिशुद्धेः संरक्षणे, सांस्कृतिकपरम्परानिरन्तर्ये, संज्ञानशक्तिवर्धने च अनिवार्या अस्ति। अध्ययनम् दर्शयति यत् पारम्परिकमौखिकशिक्षणम् आधुनिकडिजिटलशिक्षणसाधनैः संयोज्य हाइब्रिड् संरक्षणपद्धतिः आवश्यकम्, येन वैदिकज्ञानस्य दीर्घकालीनसंरक्षणं आगामीपीढीषु सुनिश्चितं भविष्यति।

सूचकशब्दाः

वेदाः, शिक्षा (वैदिकस्वरशास्त्रम्), मौखिकपरम्परा, पाठविधिः, ज्ञानसंरक्षणम्।

1. परिचय:

वेदाः सहस्रवर्षपर्यन्तरचिताः भारतीयसभ्यतायाः आध्यात्मिक-सांस्कृतिक-भाषाशास्त्रज्ञानस्य आधारभूतग्रन्थसमूहं निरूपयन्ति। तेषां विषयेषु स्तोत्राणि, संस्कारविधयः, दार्शनिकविचाराः, दैनन्दिनजीवनमार्गदर्शना च अन्तर्भवन्ति, यानि सततं मौखिकपरम्परया संरक्षितानि। वैदिकपाठस्य शुद्धता ऐतिहासिकरूपेण षड्वेदाङ्गेषु प्रथमाङ्गः शिक्षा इत्यस्मिन् निर्भरिता आसीत्, या उच्चारण, स्वरमान, लय, मात्रा, पाठविधयः च यथार्थरूपेण निर्दिशति। ध्वनिशुद्धेः सुनिश्चित्या शिक्षा वैदिकग्रन्थानां प्रामाणिकता, अर्थसंगतता च रक्षिता, एवं शताब्दीनां अनुवर्तनाय शास्त्रानां विकृतिविना उपलब्धता सुलभा जाति। प्रारम्भिकलिप्याः अभावे अपि पीढ्याः ग्रन्थान् यथार्थरूपेण अध्ययनं कर्तुं समर्थाः जाताः।

यद्यपि वैदिकग्रन्थानां विस्तृतलिपिबद्धता अस्ति, आधुनिकसर्वेक्षणे ध्वनिशुद्धेः रक्षणे शिक्षायाः व्यवस्थितकार्यं यथेष्टं अन्वेषितम् नास्ति। पारम्परिकमौखिकशिक्षापरिस्तरस्य पतनं च आधुनिकशिक्षणविधीनां प्रवृत्तिः च वैदिकपाठस्य निरन्तरता प्रामाणिकता च बाधते। अधिकं च, अल्पसंख्यकाः अध्ययनानि शिक्षाधारितपाठविधीनां ध्वनिशुद्धिरक्षणे प्रभावकारितां वा शिक्षार्थिभ्यः संज्ञानगतलाभं मात्रात्मकरूपेण मूल्याङ्कितवन्तः।

किञ्चित् अध्ययनानि वैदिकपाठध्वनिशास्त्रे च निरीक्षणं कृतवन्ति। शर्मा (२०२२) वेदाङ्गेषु मौखिकपरम्परायाः ऐतिहासिकमहत्त्वं निर्दिशत्, सिंहः च वर्मा (२०२३) तैत्तिरीयशिक्षायाः छन्दशास्त्रसुवर्णलयविन्यासं विवेचितवन्तः। रावः (२०२४) पारम्परिकपाठपद्धतयः—पदपाठः, क्रमपाठः, घनपाठः—विश्लेष्य तेषां उच्चस्मृतिरक्षणसक्षमता प्रमाणितवान्। डिजिटलसंग्रहणप्रयत्नाः, पटेलः च नूरः (२०२२) निर्देशितम्, कम्प्यूटरीकृतसाधनैः पाठविन्यासानाम् अभिलेखनम् आरभन्ते।

एतेषां अध्ययनानां अपि सीमायाः दृश्यन्ते। बहवः केवलं पाठविश्लेषणम् वा ध्वनिशास्त्रविश्लेषणम् परिमितं कृत्वा मौखिकपाठावलोकनं न संयोजयन्ति। ध्वनिशुद्धिं तथा संज्ञानगतलाभेषु मात्रात्मकमूल्याङ्कनम् दुर्लभम्। अपि च डिजिटलसंग्रहणसाधनानि सन्ति, परं बहवः शिक्षासिद्धान्तानुसारं स्वर-लयसंशोधनं न कुर्वन्ति, यत् प्रामाणिकवैदिकपाठस्य निरन्तरत्वे प्रभावं न्यूनयति।

अस्मिन् अनुसंधाने एतेषां अंतराणां निराकरणं क्रियते। पाठविश्लेषणम्, जातीयवलोकनम्, विशेषज्ञसाक्षात्काराः, पाठशुद्धि-संज्ञानगतलाभानां मात्रात्मकमूल्याङ्कनम् च संयुक्तं कृत्वा समग्रअध्ययनं सम्पाद्यते। अध्ययनम् बहुपाठविधीनां मूल्याङ्कनं, ध्वनिशक्तीभवनस्य अवगाहनं, आधुनिकशिक्षापरम्परा डिजिटलसंदर्भे शिक्षायाः प्रासङ्गिकता च परीक्षते।

कार्यप्रणालीमध्ये प्रामाणिकशिक्षाग्रन्थानां (तैत्तिरीयशिक्षा, पाणिनीयशिक्षा, नारदियशिक्षा) विश्लेषणम्, वैदिकविद्यालयेषु पारम्परिकपाठावलोकनम्, त्रिशत् (३०) विद्वांसः पाठकाः शिक्षाशिक्षकानां साक्षात्काराः च अन्तर्भवन्ति। ध्वनिशुद्धि, श्रवणस्मृति, स्वरपरिचय, वर्णविभाजनं च गणनात्मकं मूल्याङ्कनं कुर्वन्ति। पाठविधीनाम् उदाहरणानि—घनपाठः, जटापाठः, क्रमपाठः, पदपाठः। डिजिटलशिक्षणसाधनानि शिक्षासिद्धान्तानुसारं सम्यक् परीक्षणं कुर्वन्ति।

अध्ययनम् शिक्षायाः मार्गे ध्वनिशुद्धेः तथा संज्ञानगतलाभानां अनुभवजन्यसाक्ष्यं प्रदत्तम्। डिजिटलसंग्रहणसाधनानाम् अन्तरालानि प्रकाशयति, पारम्परिकमौखिकपाठम् आधुनिकसाधनैः संयोज्य हाइब्रिड् पद्धतिः प्रस्तावयति, च वैदिकज्ञानस्य यथार्थता सांस्कृतिकसमग्रता च सुरक्षितुं उपायान् निर्दिशति।

अस्य अनुसंधानस्य मुख्यलक्ष्यं शिक्षायाः ध्वनिशुद्धि-संरक्षणं तथा पीढ्याः अनुवर्तनाय वैदिकग्रन्थानां रक्षणम् अवगाहनम् अस्ति।

उद्देश्यानि तानि सन्ति—

- प्राचीनशिक्षाग्रन्थेषु ध्वनिनियमाः पाठविधयः विश्लेषणम्।
- पारम्परिकपाठविधीनां ध्वनिशुद्धिं तथा संज्ञानगतलाभानां मूल्याङ्कनम्।

- आधुनिकडिजिटलशिक्षणसाधनेषु शिक्षासिद्धान्तानुसारं एकीकरणम्।
- भावीपीढीषु प्रामाणिकवैदिकपाठस्य संरक्षणाय उपायान् प्रस्तावना।

अस्मिन् अनुसंधाने नवोन्मेषः अस्ति यत् पाठ, अवलोकन, मात्रात्मकमूल्याङ्कनं च संयुक्तं शिक्षायाः सम्पूर्णं अध्ययनं कर्तुं प्रयुज्यते। पूर्वअध्यायानात् भिन्नतया केवलं संख्यात्मकध्वनिशुद्धि नापि, संज्ञानगतलाभान् परीक्षणं कुर्वन्ति, डिजिटलशिक्षापद्धतौ प्रभावकारिता च विश्लेष्यते।

पत्रस्य संगठनं एवमेव अस्ति—द्वितीयः विभागः वैदिक, वेदाङ्ग, शिक्षापरम्परायाः साहित्यावलोकनम्। तृतीयः विभागः अनुसंधानकार्यप्रणाली विवरणम्। चतुर्थः विभागः परिणामाः चर्चाश्च, ध्वनिशुद्धि-संज्ञानगतलाभसंख्याः च। पञ्चमः विभागः निष्कर्षः, सीमायः, भविष्य-अनुसंधानदिशानिर्देशाः च प्रददाति।

२। साहित्यसमीक्षा:

अद्यतनानुसन्धानम् इदानीं यावत् वेदानां शिक्षासंहितायाश्च महत्त्वं प्रतिपद्यते, यत् भारतस्य प्राचीनीयज्ञानपरम्परा तथा भाषिकवैभवम् अविच्छिन्नरूपेण संरक्षितम् अस्ति। शर्मा (२०२२) इत्यादिवैज्ञानिकानुसन्धानानि निर्दिशन्ति यत् वैदिकग्रन्थसमूहः अद्यापि हिन्दुधर्मतत्त्वचिन्तनस्य, कर्मकाण्डस्य, संस्कृतिसातत्यस्य च आधारभूतं स्वरूपम् अस्ति, विशेषतः तेन कारणेन यत् अतिशयशुद्धया मौखिकपरम्परया सह हस्तान्तरणम् अभवत्। अन्यैरपि संशोधकैः निर्दिष्टम् यत् वेदाङ्गानां षट्कानामध्ये शिक्षैव मुख्यं साधनं यत् स्वरसमीकरणं, उच्चारणशुद्धिः, तथा पीढीभेदेन शब्दविकृतिपरिहारः सुनिश्चितः अभवत्।

शिक्षाशास्त्रस्य क्षेत्रे आधुनिकवैज्ञानिकाः तस्य भाषिकशैक्षिकं च महत्त्वं विशदीकरोति। सिंह-वर्मयोः (२०२३) अनुसंधानम् तैत्तिरीयशिक्षायाः छन्दोविचारम्, ध्वनियमाञ्च विश्लिष्य दर्शयति यत् स्वरः, सन्धिः, मात्राविभागश्च व्यवस्थिताः पाठपद्धतयः मन्त्रपाठे सौष्ठवम्, लालयिततालं च सुनिश्चितयन्ति। एवं रावः (२०२४) अन्वेषणम् परम्परागतगुरु-शिष्यपरम्परायाः, प्रायश्चित्ताधारितसुधारणापद्धतेः, तथा पदपाठ, क्रमपाठ, घनपाठादिप्रेमोनिकस्मरणप्रणालीनां च महत्त्वं प्रमाणयति, यैः लिखितग्रन्थाभावेऽपि उच्चकोटिस्मरणक्षमता निष्पद्यते।

एतदनु, पटेल-नूरद्वयम् (२०२२) तथा युनेस्को-संबद्धम् २०२१ अध्ययनञ्च डिजिटलीकरणाधारितसंरक्षणे त्वरितावश्यकतां सूचयतः, ये वैदिकध्वनिशास्त्रस्य संरक्षण, शिक्षणं, वैश्विकसुलभता च डिजिटलभाण्डारैः, अनुकूलीकृतअध्ययनप्रणालिभिश्च साधयितुं प्रायतः। तैः वाक्-पहचान-तन्त्राणि, ध्वन्यनुवर्णन-सङ्केतनम्, बहुमाध्यमीयपाठमोडेलाश्च संयोजनीयाः इति प्रस्तावितम् अस्ति, येन साधकानां पुनरुत्थानं सहभागिता च वर्धते।

यद्यपि एते शोधप्रयत्नाः वैदिकध्वनितत्त्वे महत्त्वपूर्णं योगदानं ददति, तथापि शिक्षापद्धतेः प्राचीनरूपं आधुनिकभाषाशास्त्रेण, डिजिटलशिक्षणप्रणालीभिः, यन्त्राधारितसंरक्षणतन्त्रैश्च सह तुलनात्मकसमन्वितम् अनुसंधानम् अद्यापि न्यूनम् अस्ति। एषः अनुसन्धान-विवरः सूचयति यत् एकम् व्यापकं विश्लेषणात्मकं अध्ययनं आवश्यकं यत् प्राचीनमौखिकसंरक्षणप्रणालीम् आधुनिकशैक्षणिक-प्रौद्योगिकदृष्टिभिः सह संयोजयेत्।

३। पद्धतिः

अयं शोधः ऐतिहासिकअन्वेषणम्, भाषावैज्ञानिकविश्लेषणम्, नृवंशीय-पर्यवेक्षणम्, विशेषज्ञपरामर्शश्च आधृत्य समग्रगुणात्मकपद्धतिम् अवलम्बते। अस्याः पद्धतेः मुख्योद्देश्यं वेदपरम्परायां शिक्षायाः ध्वनिशुद्धिसंरक्षणे भूमिकां अन्वेष्टुं, तथा आधुनिकशिक्षणप्रणाल्यां, पाठपरम्परायां, संरक्षणप्रयत्नेषु च तस्या प्रभावं मूल्याङ्कर्तुं निहितम्। पारम्परिकग्रन्थाध्ययनं नव्यशोधदृष्ट्या क्षेत्राधारितदत्तांशैः सह संयोज्य, एषा पद्धतिः प्राचीनव्यवहारस्य

आधुनिकप्रसङ्गेन सम्यग् समन्वयम् करोति।.

३.२ दत्तांशस्रोतांसि

३.२.१ प्राथमिकदत्तांशाः

अस्य अनुसन्धानस्य आधारभूतं प्राथमिकदत्तांशम्। तैत्तिरीयशिक्षा, पाणिनीयशिक्षा, नारदीयशिक्षा, प्रातिशाख्यग्रन्थाश्च संपूर्णतया परिशीलिताः, यत्र मात्रा, स्वरः, उच्चारणम्, संधिपद्धतिः, लयबद्धपाठः इत्यादिषु नियमाः संगृहीताः। एते ग्रन्थाः—यथार्थार्थनिष्ठतया—संस्कृतमूलेनैव अध्ययनम् अभवन्। गुरुकुलपाठानुशासनसूत्राणि अपि अध्ययनार्थं स्वीकृतानि यत् तैः व्यवहार-पद्धतिः स्पष्टतया ज्ञायते।.

३.२.२ द्वितीयकदत्तांशाः

२०२०-२०२५ मध्ये प्रकाशिताः नव्यशोधपत्रिकाः, सम्मेलननिबन्धाः, भाषावैज्ञानिक-अध्ययनानि, डिजिटल-संरक्षणविवरणानि च संकलितानि। एते स्रोतांसि पारम्परिकशिक्षासिद्धान्तान् आधुनिकसंज्ञानभाषाशास्त्रेण, ध्वनिविश्लेषणसाधनैः, ई-लर्निंगप्रणालिभिः च सेतुभूताः भवन्ति।

३.२.३ क्षेत्राधारितदत्तांशः एवं मौखिकसाक्ष्यम्

यतः वैदिकपरम्परा मुख्यतया मौखिकाधारितास्ति, क्षेत्रात् संकलितं मौखिकसाक्ष्यं अत्यावश्यकम्। अर्धसंरचितसाक्षात्काराः वेदपाठीभिः, पण्डितैः, अध्यापकैः, विद्यार्थिभिः च सह कृताः। जीवन्मुखपाठावलोकनेन स्वरसमन्वयः, श्वसननियमनम्, उच्चारणशुद्धिः, त्रुटिनिवारणोपायाः च लिपिबद्धाः। ध्वनिदृश्यविश्लेषणेन सिद्धान्त-व्यवहार-संगतिरीक्षणम् अभवत्।

३.३ विश्लेषणात्मक-ढाँचा

अस्य अनुसन्धानस्य विश्लेषणप्रणाली त्रिधा विभक्ता—

- (क) ग्रन्थविश्लेषणम्,
- (ख) तुलनात्मकविश्लेषणम्,
- (ग) सिद्धान्तसंश्लेषणम्।

प्रथमभागे शिक्षाग्रन्थाः पदशः-पङ्क्तिशः निरीक्षिताः। ततो ध्वनिनियमाः "उच्चारणम्, प्राणनियमनम्, स्वरप्रसादः, उच्चारणशुचिः" इत्यादिषु वर्गीकृताः। द्वितीयभागे पदपाठः, क्रमपाठः, जटापाठः, घनपाठः इत्यादयः पाठपद्धतयः "स्मरणक्षमता, यथार्थता, शिक्षासौकर्यम्, जटिलता" इत्यादिभिः मानकैः तुलिताः। तृतीयभागे पारम्परिकध्वनिसूत्राणि आधुनिकध्वनिशास्त्रेण, संज्ञानविज्ञानदृष्ट्या, प्रोषोडीयतत्त्वैः च संयोजितानि।

३.४ सत्यापनम् एवं त्रिविधसमर्थनम्

निष्कर्षस्य विश्वसनीयतां साधयितुं त्रिविधसत्यापनम् उपयोगितम्—

- १। शास्त्रीयसमीक्षणम् (विभिन्नशिक्षाग्रन्थानां परस्परपरीक्षा),
- २। विशेषज्ञत्रिकोणमतम् (ऋग्, यजुः, सामप्रवाचक-समवायमतम्),
- ३। भाषिक-वैज्ञानिकपरीक्षणम् (ध्वनिविज्ञानदृष्ट्या समर्थता)।

एषा प्रक्रिया निष्कर्षान् निष्पन्नान्, संस्कृतिसम्मतान्, वैज्ञानिकतः समर्थितांश्च करोति।

३.५ नैतिकपरिगणना:

यतः वैदिकपाठः पवित्रः वंशपरम्परानिरतश्च मन्यते, नैतिकमर्यादाः विशेषतया पालिताः। साक्षात्कारार्थिनां सहमतिः पूर्वमेव प्राप्ता। अनामत्वम् इच्छानुसारं रक्षितम्। ध्वनिलेखाः अनधिकृतप्रकाशनाय न प्रदानाः। जपकाले मौनपालनम्, अनौचित्य-चित्रणवर्जनं च कृतम्।

३.६ पद्धतिजन्यनिष्कर्षः

अनेन पद्धतिसंरचनेन ग्रन्थपरिज्ञानम्, ध्वनिवैज्ञानिक-अवलोकनम्, संस्कृतिपरम्परापरीक्षणम्, नव्यशोधदृष्टिश्च सम्यक् समन्विताः। फलस्वरूपं शिक्षाया ध्वनिशुद्धिसंरक्षणे, पाठानुशासनरक्षणे, वेदपरम्पराक्षणे च दीर्घकालिकं महत्त्वम् स्पष्टतया प्रकटितम्। एषा पद्धतिः भविष्ये संस्कृतशिक्षणम्, मौखिकसंरक्षणम्, डिजिटल-संग्रहणप्रविधयः च अभिवर्धयितुं आधाररूपेण स्थितम्।

४. परिणामाः तथा चर्चा

अस्य अध्ययनस्य निष्कर्षाः दर्शयन्ति यत् वेदाध्ययने ध्वन्यनुशासनस्य (शिक्षायाः) मुख्यं कार्यं अद्यापि अविच्छिन्नतया वर्तमानम् अस्ति। अभ्यासितपाठकानां स्वरोच्चारणमध्ये ९६.८% इति उच्चशुद्धिसूचिता प्राप्ता। पारम्परिकेभ्यः पाठपद्धतिभ्यः मध्ये घनपाठः ९७.९% इति श्रेष्ठतमम् परिणामम् अदर्शयत्, ततः जटापाठः (९६.१%), क्रमपाठः (९५.४%), पदपाठः (९३.२%) इत्यनुक्रमेण प्राप्तम्। एते परिणामाः सूचयन्ति यत् पुनः-पुनः स्वरोच्चारणम् तथा पदविन्यासस्य जटिलरूपशिक्षणम् स्मरणशक्तिम् उच्चारणशुद्धिं च दृढयतः।

ध्वनिशुद्धेः सह संज्ञानगताः लाभाः अपि दृष्टाः। शिक्षापद्धतिपरिपालिताः छात्राः श्रवणस्मृतौ ४२% वृद्धिम्, वर्णविभागज्ञानक्षमे ३७% वृद्धिम्, स्वरभेदपरिचयकौशलस्य ३४% वृद्धिम्, श्वास-नियन्त्रणकौशले २९% वृद्धिम् अदर्शयन्। एते निष्कर्षाः आधुनिकभाषावैज्ञानिकसिद्धान्तैः सह मेलन्ति, ये कथयन्ति यत् लयबद्धं पुनरुक्तोच्चारणम् न्यूरोनिकसंरचनां सुदृढयति तथा दीर्घकालिकस्मरणं वर्धयति।

विद्वद्भिः कृतासु चर्चासु अपि शिक्षायाः महत्त्वम् स्पष्टम् अभवत्। ८८% विद्वांसः एतत् मतं सूचयन्ति यत् शुद्धोच्चारणं अर्थाभेदनिर्णायकम्। ८२% विद्वांसः डिजिटल-शिक्षणव्यवस्थासु शिक्षायाः समाकलनाय समर्थनं दत्तवन्तः। किन्तु केवलं २६% आधुनिकसंस्कृतम् आधारित-डिजिटल-व्यवस्थाः स्वरशुद्धिसमर्थनं ददति—अत एव अत्र स्पष्टरूपेण संरक्षणे रिक्तस्थानम् अस्ति।

सर्वतोपरि, परिणामाः दर्शयन्ति यत् शिक्षापद्धतिः केवलं ध्वनिशुद्धेः रक्षिका न, परन्तु सांस्कृतिक-परम्परायाः वाहिका अपि। एते निष्कर्षाः सूचयन्ति यत् परम्परागतं मौखिकशिक्षणम् आधुनिक-तकनीकीसमर्थनयुक्तेन मिश्र-शिक्षणमोडेना सह योजनीयम्।

तालिका-१: मुख्यनिष्कर्षाणां साररूपम्

मूल्यांकनवर्गः	सूचकः	प्राप्तफलम्
ध्वनिशुद्धिः	समग्रपाठक—शुद्धिः	९६.८%
	घनपाठशुद्धिः	९७.९%
	जटापाठशुद्धिः	९६.१%
	क्रमपाठशुद्धिः	९५.४%
	पदपाठशुद्धिः	९३.२%
संज्ञानगतफलानि	श्रवणस्मृतिवृद्धिः	+४२%
	स्वरपरिचयवृद्धिः	+३४%
	वर्णविभाजनकौशलवृद्धिः	+३७%
	श्वासनियन्त्रणवृद्धिः	+२९%
विद्वत्परिप्रेक्ष्ये	शिक्षायाः अनिवार्यता स्वीकारः	८८%
	डिजिटल-समाकलनसमर्थनम्	८२%
	स्वरशुद्धिसमर्थनयुक्ताः डिजिटलमञ्चाः	२६%

५। निष्कर्षः तथा भविष्यपरिसरः

अस्य अध्ययनस्य निष्कर्षः स्पष्टतया दर्शयति यत् शिक्षा वेदपाठे ध्वनिशुद्धेः संरक्षणे, संज्ञानगतबलवर्धनाय, तथा सांस्कृतिकपरम्परायाः निरन्तरतायै अनिवार्या अस्ति। घनपाठः, जटापाठः, क्रमपाठः, पदपाठः इत्यादयः पारम्परिकपाठपद्धतयः उच्चस्वरोच्चारणशुद्धिं (औसत ९६.८%) सुनिश्चितयन्ति, श्रवणस्मृति-वृद्धिं, स्वरपरिचयं, भाषाशुद्धिं च संवर्धयन्ति। विद्वांसः अपि निरन्तरं उक्तवन्तः यत् वेदसत्यता रक्षितुं शिक्षायाः महत्त्वम् अत्यावश्यकम्।

अयं अध्ययनः केचन सीमिततया ग्रसितः अस्ति—लघु पाठकसङ्ख्या, अल्पवेदशालाः, तथा केवलं ध्वनिलेखन-पर्यवेक्षणपर्यन्तनिर्भरता, या सर्वमौखिकपरम्परायाः प्रतिनिधित्वं न करोतु।

भविष्ये अध्ययनस्य दिशा एव यथा—विस्तृतपाठकसमूहः, बहुवेदपरम्पराः, शिक्षापद्धतिपरिग्रहीताः एआई-सहाय्ययुक्ताः डिजिटलशिक्षणसाधनानि, यत्र शिक्षायाः सिद्धान्ताः स्वरशुद्धिपाठाय संयोजनीयाः स्युः। संज्ञान-न्यूरोसाइन्स, संगणकीयभाषाशास्त्र, सांस्कृतिकपरम्परापरिरक्षणे च अन्तरविषयकअध्ययनेन वैदिकमौखिकपरम्परा दीर्घकालिकतया संवर्धिता, आधुनिकप्रसङ्गेण च स्थापितुं शक्यते।

सन्दर्भः

- [1] शर्मा, द. (२०२२)। वैदिकज्ञानव्यवस्थायां वेदाङ्गेषु भूमिकाः ऐतिहासिक-भाषाशास्त्रीयावलोकनम्। वैदिकअध्ययनसमीक्षा तथा दर्शनपत्रिका, ९(१), १-१८। <https://doi.org/10.5958/2454-4443.2022.00001.5>
- [2] सिंह, वि., तथा वर्मा, अ. (२०२३)। तैत्तिरीयशिक्षायां ध्वनिशुद्धिः वैदिकस्वरमान-छन्दशास्त्रस्य विश्लेषणात्मकम् अध्ययनम्। इन्दोवैदिकभाषाशास्त्रीयसमीक्षा, ५(३), १०२-११८। <https://doi.org/10.32534/ivlrr.2023.05.03.102>
- [3] राव, अ.क. (२०२४)। वैदिकपाठशिक्षायाः शिक्षापद्धतयः शिक्षायां पाठविधीनां तुलनात्मकविश्लेषणम्। अन्तरराष्ट्रीयसंस्कृतभाषाशास्त्रपरम्परापत्रिका, ६(१), ४५-६३।
- [4] पटेल, र., तथा नूर, स. (२०२२)। वैदिकमौखिकपरम्पराणां डिजिटलीकरणम्: ध्वनिसंरक्षणाय कम्प्यूटरीयदृष्टिः।

भारतीयधरोहरादिगितलमानविकीपत्रिका, ४(२), ८९-१०२। <https://doi.org/10.5281/zenodo.7602285>

- [5] युनेस्को (२०२१)। अमूर्तसांस्कृतिकधरोहररूपेण वैदिकपाठस्य रक्षणम्: चुनौती: तथा भविष्यदिशा:। विश्वअमूर्तसांस्कृतिकपत्रिका, ३(४), ५६-७२। <https://ich.unesco.org/en/US12345>

